

Universiteit
Leiden
The Netherlands

Pluricentriciteit in de taalgeschiedenis: bouwstenen voor een geïntegreerde geschiedenis van het Nederlands (16de - 19de eeuw)

Van de Voorde, I.

Citation

Van de Voorde, I. (2022, April 19). *Pluricentriciteit in de taalgeschiedenis: bouwstenen voor een geïntegreerde geschiedenis van het Nederlands (16de - 19de eeuw)*. LOT dissertation series. Amsterdam, LOT. Retrieved from <https://hdl.handle.net/1887/3284980>

Version: Publisher's Version

License: [Licence agreement concerning inclusion of doctoral thesis in the Institutional Repository of the University of Leiden](#)

Downloaded from: <https://hdl.handle.net/1887/3284980>

Note: To cite this publication please use the final published version (if applicable).

Hoofdstuk 7 – Spelling van /t/ bij werkwoorden met een d-stam

1 Afbakening variabele

In dit hoofdstuk onderzoeken we de spelling van werkwoordsuitgangen bij stammen op *-d*. Voorbeelden van werkwoorden met een d-stam zijn ‘bieden’, ‘vinden’ en ‘worden’. De d-stam wordt door auslautverscherping steeds als [t] gerealiseerd (o.a. Van Loon, 2014, pp. 110-113). Bij de vervoeging van werkwoorden met een stam op *-d* kon de uitgang in het verleden <t>, <d> of <dt> zijn. Deze variatie in het taalgebruik staat centraal in dit hoofdstuk.

Spellingprincipes

Bij de beregeling van spelling in het algemeen, en de werkwoordspelling in het bijzonder, zijn verschillende principes werkzaam. Deze principes zijn echter niet altijd verenigbaar, waardoor tegenstrijdigheden in de algemene spellingregels niet uitgesloten zijn (Rutkowska & Rössler, 2012, p. 215). Rutkowska en Rössler (2012, pp. 215-216) beschrijven de spellingprincipes die in de meeste Europese talen van kracht zijn. We hernemen uit hun overzicht de principes die voor dit hoofdstuk verder relevant zullen blijken:

- het fonetische principe, waarbij naar de klank gespeld wordt;
- het fonologische principe, waarbij één foneem correspondeert met één teken;
- het etymologische principe, waarbij de stam van het woord in etymologisch verwante woorden steeds op dezelfde wijze gespeld wordt.

We kunnen deze spellingprincipes nu toepassen op de Nederlandse werkwoordspelling, en meer bepaald de spelling van werkwoorden met een stam op *-d*. Allereerst merken we op dat het etymologische principe dat Rutkowska en Rössler (2012) beschrijven overeenkomt met wat wij in de Nederlandse traditie het morfologische principe noemen (cf. infra). Kennelijk hebben Rutkowska en Rössler (2012) een wat ruimere opvatting over het etymologische principe. In het Nederlands wordt met dit principe

echter specifiek op de historische achtergrond bedoeld. Dit is dan ook de betekenis die we voortaan aan het etymologische principe toekennen.

We onderscheiden in het Nederlands drie historische varianten: <t>, <d> en <dt>. In de Middeleeuwen berustte de spelling eerder op het fonetische principe: men hoorde een [t] dus werd een <t> gespeld. Hierdoor kwam de variant <t> frequent voor. Dit was zowel het geval bij zelfstandige naamwoorden (bv. 'lant') als bij werkwoordsvormen (bv. 'wort') (Van der Sijs, 2004, p. 228; p. 238). Van der Wal en Van Bree (2008, p. 32) spreken ook wel over een fonologische spelling omdat "voor één bepaald foneem steeds eenzelfde teken wordt gebruikt en omgekeerd dat één bepaald teken ook steeds correspondeert met eenzelfde klankwaarde". Het gaat hier dan om het foneem /t/ dat steeds met *t* weergegeven wordt. In het vervolg van dit hoofdstuk zullen we echter over <t> spreken als de fonetische spelling.

Naast <t> kwamen in het Middelnederlands ook <d> en <dt> al voor (Gledhill, 1973, p. 255). De spelling met <d> komt voort uit het morfologische principe. Bij een morfologische spelling wordt de stam van een woord zoveel mogelijk gerespecteerd in o.m. samenstellingen, meervouden en vervoegingen (Molewijk, 1992, pp. 45-46). Het morfologische principe kan verder opgedeeld worden in twee subprincipes: de gelijkvormigheid en de analogie. Het gelijkvormigheidsprincipe bepaalt dat we 'ik bind' met een <d> schrijven en niet met een <t> op grond van de infinitief 'binden'. Voor de 2de en 3de persoon enkelvoud en de 2de persoon meervoud treedt het principe van analogie in werking. Analogie houdt in dat we 'hij bindt' spellen, omdat we ook 'hij maakt' spellen (Van Bree, 2016, pp. 200-201). In de tegenwoordige tijd krijgen we dan de volgende werkwoordsvervoeging:

	werken	worden
1. Sg.	ik werk	ik word
2. Sg.	jij werkt	jij wordt
3. Sg.	hij/zij/het werkt	hij/zij/het wordt
1. Pl.	wij werken	wij worden
2. Pl.	jullie werken – u werkt	jullie worden – u wordt
3. Pl.	zij werken	zij worden

Tabel 18: vervoeging werkwoorden 'werken' en 'worden' volgens het morfologische principe (gebaseerd op Woordenlijst Nederlandse Taal, 2015)

Naar analogie met ‘werken’ krijgt ‘worden’ in de 2de en 3de persoon singularis en de 2de persoon pluralis dus de uitgang *-t*.

Tot slot kunnen we de werkwoordsvervoeging in Tabel 18 ook verklaren vanuit het etymologische principe. Bij dit principe wordt gekeken naar de oervorm of (vreemde) herkomst van een woord (Molewijk, 1992, p. 47). Het etymologische principe is hier van toepassing omdat de spelling <dt> bij werkwoorden met een d-stam teruggaat op de historische uitgang *-det* (Van Bree, 2016, p. 201). Het is een uitgang die we kunnen aantreffen in de Vroegmiddelnederlandse werkwoordsvervoeging, waarbij de sjwa deel uitmaakt van het vervoegingssuffix (Daems, 2002, p. 44). Daems (2002) spreekt over ‘volle vormen’ en gesyncopeerde vormen. De volle vorm *-et* wordt door syncope van de sjwa *t*, waardoor bij d-stammen de uitgang *-dt* ontstaat (Daems, 2002, pp. 44-47).

Het feit dat verschillende grammatici uit de vorige eeuwen verwezen naar het weglaten (syncope) van de sjwa in de volle vorm, wijst erop dat ze steunden op de etymologie voor de werkwoordspelling, aldus Daems (2002, pp. 48-51). Zoals we zullen zien, waren er echter ook grammatici die de morfologie als uitgangspunt namen. In Sectie 2.1 gaan we dieper in op de spellingprincipes die de grammatici – impliciet of expliciet – hanteerden. We moeten er wel rekening mee houden dat “in oude grammatica’s en spellingboeken niet altijd (een duidelijk) verschil gemaakt [werd] tussen het morfologische en het etymologische principe” (Van Bree, 2016, p. 201).

Operationalisering van de variabele

Hoewel de discussie ook over de conjunctief en de imperatief gaat, maakten we de pragmatische beslissing om enkel werkwoordsvormen in de indicatief presens te onderzoeken. Concreet willen we dus werkwoordsuitgangen bij stammen op *-d* in de 2de en 3de persoon singularis en de 2de persoon pluralis van de indicatief presens opsporen. In deze contexten kan namelijk variatie optreden.

Voor deze variabele formuleerden we een erg ruime zoekopdracht. Met reguliere expressies vroegen we alle tokens eindigend op <dt>, <d> en <t> op. We maakten op voorhand dus geen selectie van specifieke verba met een d-stam. Op deze manier kregen we alle mogelijke werkwoorden met een d-stam in ons corpus te zien. De zoekopdracht leverde dan wel meer dan

50.000 resultaten op, waaronder substantieven (bv. ‘avond’, ‘gemeenteraad’, ‘knecht’, ‘stadt’) en functiewoorden (bv. ‘dat’, ‘het’, ‘met’, ‘tot’). We sloten deze vals positieve resultaten uit van de analyse en behielden enkel de werkwoorden met een d-stam. Binnen de categorie d-stammen selecteerden we de werkwoordsvormen in de 2de en 3de persoon enkelvoud en de 2de persoon meervoud van de indicatief presens. Deze controle gebeurde manueel in Excel.

Meer dan de helft van de overgebleven tokens is een vervoegde vorm van het werkwoord ‘worden’. Gezien de tijdsspannen van ons corpus (16de tot en met 19de eeuw) kwamen verschillende vormvarianten van dit werkwoord voor. Afhankelijk van zijn regionale herkomst kon een scribent in het presens o.m. ‘wort’, ‘wert’ en ‘wart’ gebruiken. De o-, e-, en a-vormen konden bovendien ook voor het preteritum gebruikt worden. Een vorm kon dus zowel in de tegenwoordige tijd als in de verleden tijd voorkomen (De Vriendt, 1965, pp. 94-103; “Worden”, 2007). Bij de filtering van de resultaten in ons corpus hielden we rekening met de context waarin de vorm voorkwam. Indien we uit de context konden afleiden dat het om een presensvorm ging, werd het token behouden. Indien het zowel presens als preteritum kon zijn, werd het token niet behouden.

2 Normen en gebruik: voorgaand onderzoek

In deze paragraaf situeren we het spellingkenmerk eerst kort in de normatieve traditie. Dit overzicht is gebaseerd op secundaire literatuur. Voor de tendensen in het taalgebruik (Sectie 2.2) concentreerden we ons op recenter empirisch onderzoek binnen de historische sociolinguïstiek voor het Nederlands.

2.1 Taalnormen

Bij de bespreking van de taalnormen moeten we op voorhand opmerken dat niet elk normatief werk de werkwoordspelling, en meer specifiek de spelling van werkwoorden met een d-stam, expliciet behandelt. Gledhill (1973, p. 234) merkt in die context op dat “[...] the majority of such works make no explanation for their system, and merely give the paradigms for various verbs, from which lists their motivations must be deduced”.

In de 16de eeuw zien we in de normatieve geschriften verschillende spellingvarianten. Bij Lambrecht (1550) wordt zowel <d> als <dt> aangetroffen. Hij gebruikte de spelling <d> overigens ook bij zwakke werkwoorden zonder d-stam (bv. '[hij] leerd'). Dit wijst op het principe van gelijkvormigheid. Anderzijds gebruikte hij ook <dt> en leek hij zich voor die vormen op het etymologische principe te baseren. Dit wordt bevestigd door vormen als 'ghy moett', waarbij de dubbele *t* afstamt van de historische uitgang *-tet* (Gledhill, 1973, p. 258; p. 265). Bij De Heuter (1581) is <t> dan weer de gebruikelijke vorm. Hij wijst de spelling met <dt> ook expliciet af, omdat een van beide letters in zijn ogen overbodig is (Gledhill, 1973, pp. 255-256). In de *Twe-spraack* (1584) ten slotte, komen de drie spellingvarianten voor (Gledhill, 1973, p. 255; p. 258; pp. 265-266). In het werk (uitgave door Dibbets, 1985) vonden we zelf geen expliciet voorschrift over de spelling van <t>, <d> of <dt> bij werkwoorden met een d-stam. Uitgebreide paradigmata wat de werkwoorden betreft komen in de *Twe-spraack* sowieso niet aan bod (Dibbets, 1985, p. 474).

Het gemengde gebruik in de normatieve traditie zet zich voort in de 17de eeuw. De spelling met <t> komt dan nog voor in de grammatica's van Van Heule (1625/1633) en in de *Spreeckonst* (1635) van Montanus. Deze laatste was een voorstander van de fonetische spelling (Gledhill, 1973, p. 256). Daarnaast waren er aanhangers van de <d>-spelling, onder wie Van der Schuere (1612) in het begin van de 17de eeuw en Van Winschooten (1683) naar het einde van de eeuw. De spelpraktijk van Van Winschooten laat vermoeden dat hij voor de spelling van werkwoorden met een d-stam steunde op het gelijkvormigheidsprincipe (vergelijk: 'hij strijd' – 'hij volgd') (Gledhill, 1973, pp. 258-259). Tot slot werd de spellingvariant <dt> in de 17de eeuw al gebruikt door o.m. Leupenius (1653) in het Noorden en Bolognino (1657) in het Zuiden (Gledhill, 1973, p. 266).

Voor de 18de- en 19de-eeuwse taalnormen kunnen we een beroep doen op de recentere studies van Krogull (2018) voor het Noorden en Vosters (2011) voor het Zuiden. Op enkele uitzonderingen³⁷ na, zijn <d> en <dt> nog de enige varianten in de normatieve geschriften vanaf de 18de eeuw.

³⁷ Helemaal aan het begin van de 18de eeuw kwamen de <t>-vormen nog voor bij Van Hoogstraten (1700) in de lijst van geslachten (Gledhill, 1973, p. 257). Zie Gledhill (1973, p. 257) voor verdere uitzonderingen.

In de Noordelijke normatieve traditie was in grote mate consensus bereikt over de spelling met <dt>. De voorschriften waren dus overwegend uniform, maar de grammatici in kwestie namen niet altijd hetzelfde principe als uitgangspunt. Zo schreef Moonen (1706) <dt> voor op grond van de morfologie: de d-stam en de uitgang -t in de 2de en 3de persoon singularis en de 2de persoon pluralis moeten behouden blijven, waardoor de spelling <dt> ontstaat (Krogull, 2018, pp. 102-103). De spelling met <dt> zoals we die vandaag nog kennen wordt overigens traditioneel toegeschreven aan Moonen (Daems, 2002, p. 47; Van der Sijs, 2004, p. 240). In tegenstelling tot Moonen greep Kluit (1777) terug naar het etymologische principe (uitgang -det) om de keuze voor <dt> te rechtvaardigen (Krogull, 2018, p. 105). De spelling met <d> werd in het Noorden wel nog verdedigd door Van Belle (1748/1755). Ook uit het werk van Ten Kate (1723) spreekt – impliciet – een voorkeur voor <d>. Beide varianten komen dan weer aan bod bij De Haes (1764) en Van der Palm (1769). Uit hun paradigmata voor het hulpwerkwoord ‘worden’ kon afgeleid worden dat de 2de persoon enkelvoud en meervoud de uitgang -dt kregen, en de 3de persoon enkelvoud de uitgang -d (Krogull, 2018, pp. 106-107). Omdat de meerderheid van de grammatici echter <dt> voorschreef, noemt Krogull (2018, p. 107) het voorschrift van Siegenbeek (1804) een “logical choice”. Met zijn spelling werd <dt> dan ook officieel de standaardvariant. Siegenbeek nam overigens de etymologie als uitgangspunt voor deze spelling (Krogull, 2018, pp. 101-102).

In tegenstelling tot het Noorden, groeide in het Zuiden in de 18de eeuw de voorkeur voor <d> onder de grammatici. Aanvankelijk kwamen zowel <d> als <dt> voor in de normatieve werken. Bij Van Geesdalle (1700) kregen de werkwoorden met een d-stam de uitgang -d in de 2de en 3de persoon enkelvoud. Ook Stéven (1714) pleitte voor een <d>-spelling, al doelde hij hiermee vooral op naamwoorden. Uit de spelpraktijk van E.C.P. (1713) bleek echter een voorkeur voor <dt>. Vanaf het midden van de eeuw schaarden zo goed als alle grammatici uit het Zuiden zich achter de spelling met <d>. Onder hen bevonden zich Verpoorten (1752), P.B. (1757) en Des Roches (z.j. [1761]). De spelling met <d> werd ook aan het begin van de 19de eeuw verder verdedigd door o.m. Van Daele (1806) en De Bast & De Laval (1805). Bij Van Daele verscheen <dt> wel voor de 2de persoon pluralis (Vosters, 2011, pp. 268-270). Na E.C.P. in de vroege 18de eeuw was Van Aerschot (1807) de eerste om de spelling met <dt> opnieuw te verdedigen. In de beginjaren van het Verenigd Koninkrijk der Nederlanden kwam deze variant steeds meer ter

sprake in de Zuidelijke normatieve voorschriften, maar naast <d>. De grammatici schakelden aanvankelijk nog niet over op de spelling met <dt>. Circa 1820 veranderde de situatie en drong de <dt>-spelling ook echt door in de Zuidelijke normatieve traditie. De meeste grammatici namen deze variant over en schreven ze voor. Er waren in die periode echter ook grammatici die zich tegen de spelling met <dt> verzetten, onder wie Behaegel (1837). Hij bleef resoluut de <d>-vormen verdedigen (Vosters, 2011, pp. 270-271).

Uit de voorgaande bespreking kunnen we allereerst afleiden dat de 16de en 17de eeuw nog gekenmerkt werden door een heterogene normatieve traditie: <t>, <d> en <dt> kwamen nog afwisselend voor in de werken van de taalbeschouwers. Daarnaast werd duidelijk dat in het Noorden in de 18de eeuw hoofdzakelijk <dt> gepropageerd werd, terwijl <d> die functie in het Zuiden vervulde. Eerder werd al op dit verschil gewezen door Vosters, Rutten en Van der Wal (2010). Vosters (2011, p. 273) benadrukt wel dat dit spellingkenmerk in de Zuidelijke normatieve traditie niet als een Noord-Zuidverschil beschreven werd. Dit was bijvoorbeeld wel het geval bij de spelling van /a:/ (cf. Hoofdstuk 5). Vóór de periode van het Verenigd Koninkrijk der Nederlanden is er dus eerder sprake van een Noordelijk schrijftaalkenmerk (<dt>) en een Zuidelijk schrijftaalkenmerk (<d>) (Vosters, 2011, p. 273).

2.2 Taalgebruik

In deze sectie bespreken we enkele recente studies waarin de spelling van d-stammen onderzocht werd in het taalgebruik. We vangen aan met de studie van Vosters, Rutten en Van der Wal (2010), die de variabele – naast andere spellingvariabelen – in een Noord-Zuidperspectief plaatsen. Vervolgens richten we ons met het onderzoek van Krogull (2018) op het taalgebruik in het Noorden in de late 18de eeuw en de eerste helft van de 19de eeuw. Voor het Zuidelijke taalgebruik putten we uit de studies van Vosters (2011) en Puttaert (2019), waarin telkens het 19de-eeuwse taalgebruik centraal staat.

De variabele in een Noord-Zuidperspectief

Vosters, Rutten en Van der Wal (2010) maakten een eerste initiële Noord-Zuidvergelijking van d-stammen. In de studie werden taalnormen en taalgebruik uit de 18de eeuw en vroege 19de eeuw met elkaar vergeleken.

Voor het taalgebruik uit het Zuiden deden de onderzoekers een beroep op een deel van het VKN-corpus (Vosters, 2011; cf. infra). Dit materiaal dateert uit de vroege 19de eeuw. Voor het Noordelijke taalgebruik werden 100 persoonlijke brieven uit het *Brieven als Buit corpus* onderzocht (Rutten & Van der Wal, 2014). Het gaat om een subset uit de late 18de eeuw (Vosters, Rutten & Van der Wal, 2010, p. 103). Voor de spelling van d-stammen in de 2de en 3de persoon enkelvoud van het presens stemde het taalgebruik in Noord en Zuid overeen. De voorkeursvariant was namelijk duidelijk <d> in beide delen van het taalgebied. Dat is een opvallend resultaat, omdat <dt> dominant was in de Noordelijke normatieve traditie van de 18de eeuw (Vosters, Rutten & Van der Wal, 2010).

De variabele in Noordelijk taalgebruik

Krogull (2018) onderzocht het spellingkenmerk in het *Going Dutch Corpus*. Dit corpus bevat teksten uit de late 18de eeuw (1770-1790) en uit de vroege 19de eeuw (1820-1840). Deze periodes representeren respectievelijk het taalgebruik vóór en na de officiële spellingberegeling door Siegenbeek (1804). Het *Going Dutch Corpus* bestaat uit drie genres: private brieven, dagboeken en reisverslagen, en kranten. Het is een Noordelijk corpus, met teksten uit de Noordelijke regio's Friesland, Groningen, Noord-Brabant, Noord-Holland, Zuid-Holland, Utrecht en Zeeland. Daarbij kan een onderscheid gemaakt worden tussen centrale en meer perifere regio's. De regio's Noord-Holland, Zuid-Holland en Utrecht vertegenwoordigen het centrum; de perifere regio's in het corpus zijn Friesland, Groningen en Noord-Brabant (Krogull, 2018, p. 37).

Bij de algemene distributie van de spellingvarianten over de twee bestudeerde periodes, kon Krogull vaststellen dat de periode een belangrijke factor was. In de late 18de eeuw was <d> namelijk de meerderheidsvariant met 71,1%. De uitgang -dt had een veel beperkter aandeel, namelijk 17,1%. De spelling met <t> maakte toen nog 11,8% van het geheel uit. De verhoudingen waren opvallend anders in de periode 1820-1840. Dan werd in ongeveer twee derde van de gevallen <dt> gespeld (66,3%). De variant <d> was met 31,2% echter nog niet uit het taalgebruik verdwenen. Daarnaast was de spelling met <t> nog maar beperkt aanwezig in de eerste helft van de 19de eeuw (2,5%) (Krogull, 2018, p. 110).

De resultaten per genre tonen een soortgelijke verdeling voor de drie genres in de late 18de eeuw. De spelling met <d> maakte in elk genre de meerderheid uit. Het hoogste percentage <d>-spellingen werd aangetroffen in de kranten (83,8%), gevolgd door de dagboeken/reisverslagen (81,4%). Het aandeel van <d> was iets minder groot in de private brieven (59,7%) omdat <t> in dit laatste genre nog vrij sterk stond (21,5%). De moderne spelling met <dt> kwam in elk genre in minder dan 20% van de tokens voor. Meer specifiek bedroeg het aandeel van <dt> 18,8% in de private brieven, 16,3% in de kranten, en 14,7% in de dagboeken/reisverslagen. Voor de 18de eeuw valt verder op te tekenen dat de spelling met <t> – in tegenstelling tot de private brieven – slechts beperkt voorkwam in de dagboeken/reisverslagen (3,9%) en niet voorkwam in de kranten. In de 19de eeuw had <dt> de bovenhand genomen in alle genres. De verandering van <d> naar <dt> was het meest opvallend in de gedrukte kranten: maar liefst 96,7% van de tokens werd in de periode 1820-1840 met <dt> gespeld. In de private brieven kwam de moderne variant voor in 56,8% van de gevallen, tegenover 38,9% <d>-vormen en 4,3% <t>-vormen. De dagboeken en reisverslagen etaleerden een vergelijkbare spelpraktijk (61,5% <dt>-vormen tegenover 37,6% <d>-vormen), met het verschil dat <t> geen noemenswaardige variant meer was in dit genre in de 19de eeuw (Krogull, 2018, pp. 111-112).

Op het gebied van regionale variatie kon worden opgetekend dat in de periode 1770-1790 <d> dominant was in alle regio's behalve Noord-Holland. In die regio werd 47,7% van de tokens met <dt> gespeld, tegenover 36,4% met <d>. Van de zeven regio's kwam <d> wel het vaakst voor in Noord-Brabant (93%) en Zeeland (86,4%). In deze regio's werd in de late 18de eeuw amper <dt> gespeld. Het is mogelijk, stelt Krogull (2018, p. 113), dat “these two border regions in the south of the Northern Netherlands were more strongly oriented towards Southern writing conventions, typically favouring <d> [...]”. In de 19de eeuw is <dt> overal de meerderheidsvariant geworden. Enkel in Noord-Brabant is het percentage van <dt> en <d> dan identiek, namelijk 49,4%. Het geschreven taalgebruik in Noord-Brabant volgde in de 19de eeuw dus niet duidelijk de Noordelijke of de Zuidelijke normatieve traditie (Krogull, 2018, pp. 112-113).

Tot slot bespreken we uit Krogulls analyse de verhouding tussen het centrum en de periferie in de Noordelijke Nederlanden. We herhalen hier dat Noord-Holland, Zuid-Holland en Utrecht het centrum representeren en Friesland,

Groningen en Noord-Brabant als perifere regio's gelden (Krogull, 2018, p. 37). Zowel in de 18de eeuw als in de 19de eeuw was de <dt>-spelling sterker vertegenwoordigd in het centrum dan in de periferie. Voor de periode 1770-1790 noteerde Krogull 25,9% <dt>-vormen in het centrum, en 12,4% in de periferie. De meerderheid van de tokens werd in beide gebieden nog met <d> gespeld, maar deze variant kwam nog vaker voor in de periferie in de 18de eeuw. Het percentage van de derde spellingvariant, <t>, lag in beide gebieden rond de 13%. Ook in de 19de eeuw – wanneer de spelling met <dt> prevaleerde – was het aandeel van de voorgeschreven variant groter in het centrum (71,1%) dan in de periferie (57,5%). De spelling met <t> was dan overigens verdwenen in het centrum en dook nog enkele keren op in de periferie (Krogull, 2018, pp. 115-116).

De studie van Krogull (2018) levert enkele belangrijke inzichten voor het eigen onderzoek op (zie ook de discussie in Krogull, 2018, pp. 117-119). Eerst en vooral konden we afleiden dat de periode het gebruik van <t>, <d> of <dt> in grote mate bepaalde. In de late 18de eeuw werd nog meer dan 70% van de tokens met <d> gespeld. De spelling met <d> genoot toen duidelijk de voorkeur. Net als in de studie van Vosters, Rutten en Van der Wal (2010) kon Krogull (2018) dus een discrepantie waarnemen tussen het Noordelijke taalgebruik (overwegend <d>) en de Noordelijke normatieve traditie (overwegend <dt>) in de 18de eeuw. In de 19de eeuw was het percentage van <d> gedaald naar iets meer dan 31%. De variant <dt> was met twee derde van de tokens dominant geworden in de geschriften. Wat betreft de verschillende genres werd de <dt>-spelling in de 19de eeuw sneller overgenomen door de kranten dan door de scribenten van de private brieven en dagboeken/reisverslagen. Opvallend was verder dat de spelling met <d> in de 18de eeuw het sterkst stond in Noord-Brabant en Zeeland. Niet toevallig zijn dit twee regio's die grenzen aan de Zuidelijke Nederlanden, waar in de 18de eeuw hoofdzakelijk <d> voorgeschreven werd (cf. Sectie 2.1). Voorts was het aandeel van <dt> in beide periodes groter in het centrum dan in de periferie. We moeten weliswaar opmerken dat de indeling in centrale en perifere gebieden anders is in ons eigen corpus. Zo is Noord-Brabant in het *Going Dutch Corpus* een perifere regio, terwijl wij Brabant als het centrum beschouwen. Daarnaast werd Zeeland in het *Going Dutch Corpus* apart gehouden wegens de wisselende status door de eeuwen heen (Krogull, 2018, p. 65). In het HCD wordt Zeeland echter tot de Noordelijke periferie gerekend.

De variabele in (overwegend) Zuidelijk taalgebruik

De distributie van <dt> en <d> werd onderzocht in het VKN-corpus, dat 19de-eeuwse teksten uit het administratieve en juridische domein bevat. De teksten in het VKN-corpus zijn afkomstig uit de Zuidelijke Nederlanden (Vosters, 2011, pp. 187-211). De algemene verdeling van de spellingvarianten wees uit dat <d> met 64% van de tokens de meerderheidsvariant was in het corpus. De distributie per jaartal bracht wel een belangrijke temporele trend aan het licht. Zo maakte de spelling met <d> in 1823 nog 88% van het geheel uit (tegenover 12% <dt>-vormen). In 1829 bedroeg het percentage van <d> nog slechts 35%. Het aantal <dt>-vormen was met andere woorden sterk toegenomen in 1829 (i.e. 65%), maar de spelling met <d> kwam toen ook nog in iets meer dan een derde van de tokens voor. Op het gebied van de geografische ligging stelde Vosters vast dat er voor de spelling van <d> een duidelijk verschil was tussen de kern en de periferie: in de perifere gemeentes kwamen meer <d>-spellingenvoor dan in de hoofdplaatsen. Verder etaleerde de verdeling van de varianten per tekstsoort een discrepantie tussen de relatief minder formele processen-verbaal en de zeer formele aktes van inbeschuldigingstelling. In de laatstgenoemde documenten kwamen minder <d>-vormen voor. We willen er wel op wijzen dat de <d>-vormen zelfs in dit meest formele genre nog ongeveer de helft van het totaal uitmaakten (Vosters, 2011, pp. 309-321; zie ook Vosters et al., 2014, pp. 90-93).

De tweede studie die we voor het Zuidelijke taalgebruik aanhalen is Puttaert (2019). In deze studie werden soldatenbrieven en armenbrieven uit de 19de eeuw geanalyseerd. De soldatenbrieven zijn afkomstig uit West-Vlaanderen en werden opgesteld tussen 1799 en 1813 (Puttaert, 2019, p. 61). In deze brieven was <d> met 73,68% de vaakst voorkomende variant. Daarnaast werd 23,68% van de vervoegde werkwoordsvormen nog met <t> gespeld. Dat betekent dat het aandeel van de moderne variant <dt> zeer laag was. Meer specifiek kreeg slechts 1 werkwoord de uitgang *-dt*. In het corpus van soldatenbrieven kwamen weliswaar weinig vervoegde werkwoordsvormen met een d-stam voor (N=38). Bij de twee meest frequente lemma's 'zenden' en 'worden' kon bij 'zenden' variatie opgetekend worden, terwijl 'worden' steeds met <d> gespeld werd (Puttaert, 2019, pp. 133-134). De armenbrieven dateren uit de periode 1810-1899 en komen uit West-Vlaanderen en in mindere mate uit Zeeland (Puttaert, 2019, p. 62). Het corpus van armenbrieven bevatte 72 attestaties voor dit spellingkenmerk.

Ook in deze brieven werd de meerderheid van de tokens met <d> gespeld (62,5%). De spelling met <dt> kwam in dit corpus met 23,61% vaker voor dan in het corpus van soldatenbrieven. Tot slot werd 13,89% van de tokens met <t> gespeld, al zijn de spellingen met <t> hoofdzakelijk terug te voeren naar dezelfde scribent. De twee meest frequente lemma's in het corpus van armenbrieven zijn 'worden' en 'zich bevinden'. Bij beide lemma's kon de spelling van /t/ variëren (Puttaert, 2019, pp. 142-143).

Uit de studies van het Zuidelijke taalgebruik kunnen we afleiden dat <d> in het VKN-corpus en de twee brieven corpora de meerderheidsvariant was. Dat betekent dat de variant <d> nog duidelijk aanwezig was in het 19de-eeuwse taalgebruik uit het Zuiden. Het gaat hier overigens om formeel (administratief/juridisch) en minder formeel taalgebruik (brieven). Van de drie corpora kwam de uitgang -d wel het vaakst voor in de soldatenbrieven. In deze brieven was de <dt>-spelling praktisch afwezig. We leerden verder dat <t> geen verwaarloosbare variant was in de 19de-eeuwse soldatenbrieven en armenbrieven. Tot slot wijzen we op het verschil tussen de kern en de periferie in het VKN-corpus. In de periferie werd vaker <d> gespeld dan in de kern. De aanduidingen 'kern' en 'periferie' in het VKN-corpus komen echter niet overeen met het centrum en de periferie in het HCD (Vosters, 2011, p. 207; zie ook Hoofdstuk 5, Sectie 2.2).

3 Hypotheses

Op basis van de literatuur en eerder onderzoek formuleren we ook voor deze variabele enkele hypotheses.

Wanneer we het historische traject van de varianten bekijken, stellen we vast dat we voor dit spellingkenmerk niet te maken hebben met een rechtlijnige evolutie van de oudere variant (<t>) naar de moderne variant (<dt>). De drie spellingvarianten kwamen namelijk al gelijktijdig voor in het Middelnederlands (Gledhill, 1973, p. 255). Wat de diachrone dimensie in ons corpus betreft, formuleren we voor elke variant een deelhypothese. Hypothese 1A luidt dat het aandeel van <t> zal afnemen door de eeuwen heen. Concreet zal de variant <t> nog vaak voorkomen in de 16de en 17de eeuw, en langzaamaan verdwijnen vanaf de 18de eeuw. We baseren deze hypothese op de evolutie die we in de normatieve traditie konden waarnemen. De variant werd door de taalbeschouwers in de 16de en 17^{de}

eeuw nog regelmatig gebruikt (Gledhill, 1973), maar vanaf de 18de eeuw ging de discussie bijna uitsluitend over <d> en <dt> (Krogull, 2018; Vosters, 2011). Omgekeerd zal de spelling met <dt> net aan belang winnen. De hypothese 1B houdt in dat <dt> met name vanaf de 19de eeuw in aantal zal toenemen. De verandering van overwegend <d>-vormen in de 18de eeuw naar overwegend <dt>-vormen in de 19de eeuw in het *Going Dutch Corpus* (Krogull, 2018) rechtvaardigt deze hypothese. Tegelijkertijd weten we ook dat <d> nog een belangrijke positie innam in het taalgebruik van de 19de eeuw (Krogull, 2018; Puttaert, 2019; Vosters, 2011). We formuleren daarom hypothese 1C: de varianten <d> en <dt> zullen in de 19de eeuw nog naast elkaar bestaan in ons corpus.

Onze tweede hypothese heeft betrekking op het genre. Op grond van Krogull (2018) verwachten we meer <dt>-spellingen aan te treffen in de gedrukte pamfletten dan in de handgeschreven egodocumenten. Krogull (2018) analyseerde net als wij gedrukte teksten (kranten) en geschreven egodocumenten (private brieven en dagboeken/reisverslagen). Hij stelde vast dat de kranten in de 19de eeuw – nadat <dt> officieel de norm geworden was – overtuigend voor de <dt>-spelling kozen (96,7%). In de private brieven en dagboeken/reisverslagen hield de variant <d> daarentegen langer stand: nog meer dan een derde van de tokens werd in beide genres met <d> gespeld in de 19de eeuw. In de 19de-eeuwse soldatenbrieven – evenzeer egodocumenten – die Puttaert (2019) analyseerde, bedroeg het aandeel van <d> zelfs nog 73,68%.

Zoals we in eerdere hoofdstukken opmerkten, kunnen de administratieve teksten gekenmerkt worden door een progressieve of net conservatieve spelling. Aangezien Vosters (2011) in 1823 nog 88% <d>-spellingen aantrof in het VKN-corpus, lijkt die laatste optie hier aannemelijk. Anderzijds lieten de scribenten de spelling met <d> in 1829 grotendeels varen (35%) in het voordeel van <dt> (65%). We verwachten daarom dat de administratieve teksten progressiever zullen zijn dan de egodocumenten, maar minder progressief dan de pamfletten. Hypothese 2 luidt dan dat de <dt>-spelling het snelst overgenomen zal worden in de pamfletten, gevolgd door de administratieve teksten en de egodocumenten.

Wat betreft de regionale dimensie, voorspellen we een Noord-Zuidverschil vanaf de 18de eeuw. Meer specifiek verwachten we meer <dt>-vormen in de

Noordelijke regio's en meer <d>-vormen in de Zuidelijke regio's vanaf de 18de eeuw. Dit is onze derde hypothese, die we baseren op de evolutie in de taalnormen. Vanaf de 18de eeuw ontstond namelijk een duidelijk verschil tussen de Noordelijke en Zuidelijke voorschriften. In het Noorden domineerde <dt>; in het Zuiden <d> (Krogull, 2018; Vosters, 2011). Hoewel de studies van Vosters, Rutten en Van der Wal (2010) en Krogull (2018) uitwezen dat er een discrepantie bestond tussen taalnormen en taalgebruik in het Noorden in de 18de eeuw, verwachten we toch meer <dt>-vormen aan te treffen in het Noorden dan in het Zuiden.

4 Resultaten

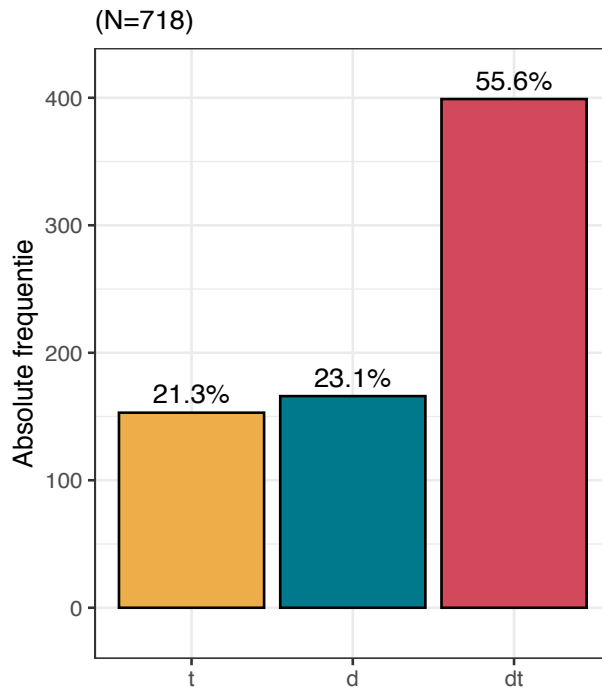
Algemene distributie varianten

In Tabel 19 worden de absolute voorkomens van elke spellingvariant weergegeven.

Variant	<t>	<d>	<dt>
n =	153	166	399

Tabel 19: absolute voorkomens <t>, <d> en <dt>

Allereerst kunnen we vaststellen dat <dt> de meerderheidsvariant is in het HCD. De overige spellingvarianten <t> en <d> komen ongeveer even vaak voor in het corpus. Deze verdeling wordt ook duidelijk wanneer we de relatieve aantallen beschouwen in Figuur 30. Het aandeel van <dt> komt overeen met 55,6% van de tokens. Het percentage van <t> en <d> bedraagt respectievelijk 21,3% en 23,1%.

Figuur 30: absolute en relatieve voorkomens <t>, <d> en <dt>

Van de 718 tokens in het totaal zijn er 498 een vervoegde vorm van het werkwoord 'worden'. Dat betekent dat 69,36% van alle tokens een werkwoordsvorm van 'worden' is. In vergelijking met 'worden' nemen de andere werkwoorden met een d-stam een bescheiden plaats in. Met 44 attestaties is 'vinden' het tweede vaakst voorkomende lemma, gevolgd door 'houden' met 30 attestaties. Gezien de hoge frequentie van 'worden', gingen we na of de distributie voor dit werkwoord anders was dan de distributie voor de overige werkwoorden met een d-stam. Wanneer we de frequenties in Tabel 20 en Tabel 21 vergelijken, stellen we vast dat de spelling met <dt> in beide groepen de bovenhand neemt. We zien wel dat de vervoegde vormen van 'worden' nog vaker met <dt> gespeld worden (58,2%) dan de overige werkwoordsvormen (49,5%). De uitgang -t komt daarentegen minder vaak voor bij 'worden' (18,1%) dan bij de andere werkwoorden met een d-stam (28,6%). Het percentage van <d> is in beide groepen vergelijkbaar.

Lemma = 'Worden'			n =
<t>	<d>	<dt>	498
90 (18,1%)	118 (23,7%)	290 (58,2%)	

Tabel 20: absolute en relatieve voorkomens voor het werkwoord 'worden'

Lemma ≠ 'Worden'			n =
<t>	<d>	<dt>	220
63 (28,6%)	48 (21,8%)	109 (49,5%)	

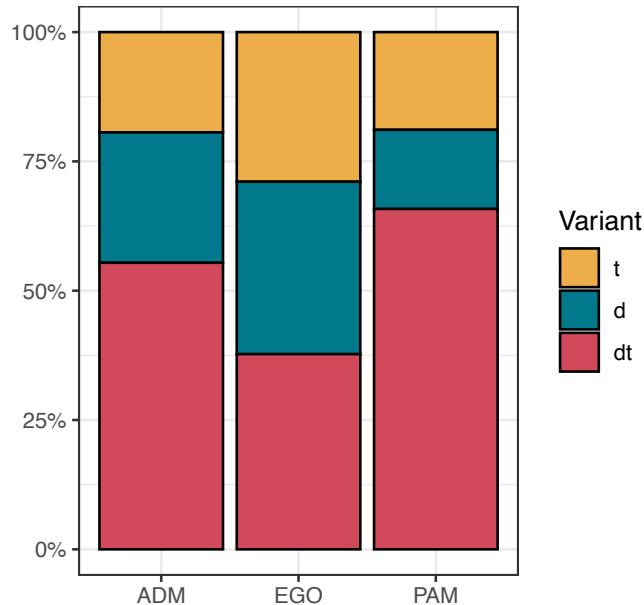
Tabel 21: absolute en relatieve voorkomens voor de werkwoorden verschillend van 'worden'

Distributie per genre

	<t>	<d>	<dt>
Administratief	54 (19,42%)	70 (25,18%)	154 (55,40%)
Egodocumenten	46 (28,93%)	53 (33,33%)	60 (37,74%)
Pamfletten	53 (18,86%)	43 (15,30%)	185 (65,84%)
Totaal (n =)	153	166	399

Tabel 22: absolute en relatieve voorkomens <t>, <d> en <dt> per genre

De distributie per genre (Tabel 22 en Figuur 31) toont aan dat de <dt>-spelling het vaakst voorkomt in de pamfletten (65,84%) en de administratieve teksten (55,40%). Meer dan de helft van de vervoegde werkwoorden wordt in deze genres met <dt> gespeld. In de egodocumenten krijgt 37,74% van de werkwoorden de uitgang -dt. De spelling met <d> is in dit genre verantwoordelijk voor 33,33% van de tokens. Daarnaast wordt 28,93% van de tokens in de egodocumenten met <t> gespeld. Daaruit volgt dat <dt> van de drie spellingvarianten wel het vaakst gebruikt wordt in de persoonlijke geschriften. Niettemin is ook nog een belangrijke rol weggelegd voor <t> en <d>. Dat geldt eveneens voor de administratieve teksten en de pamfletten, al zijn <t> en <d> door het duidelijke overwicht van <dt> minder prominent aanwezig in deze genres. Voor de variant <t> noteren we overeenkomstige percentages in de administratieve teksten en de pamfletten: achtereenvolgens 19,42% en 18,86%. De spelling met <d> komt wel nog vaker voor in de administratieve teksten (25,18%) dan in de pamfletten (15,30%).

Figuur 31: spelling van /t/ per genre

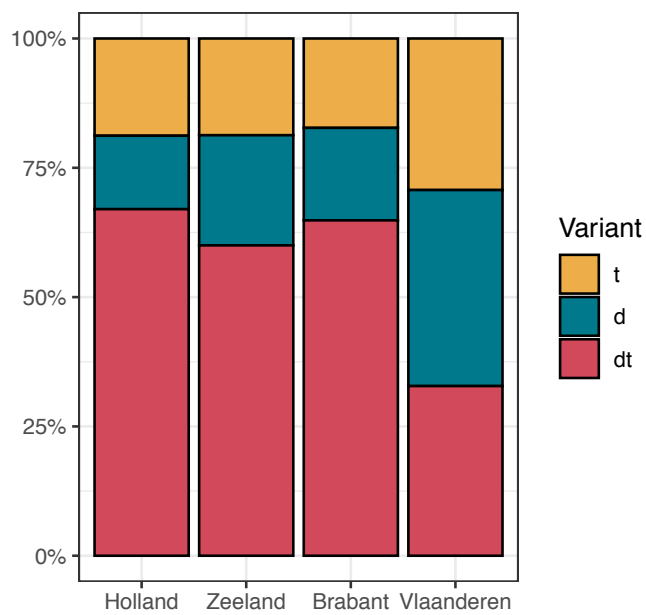
Distributie per regio

	<t>	<d>	<dt>
Holland	37 (18,78%)	28 (14,21%)	132 (67,01%)
Zeeland	29 (18,71%)	33 (21,29%)	93 (60,00%)
Brabant	29 (17,26%)	30 (17,86%)	109 (64,88%)
Vlaanderen	58 (29,29%)	75 (37,88%)	65 (32,83%)
Totaal (n =)	153	166	399

Tabel 23: absolute en relatieve voorkomens <t>, <d> en <dt> per regio

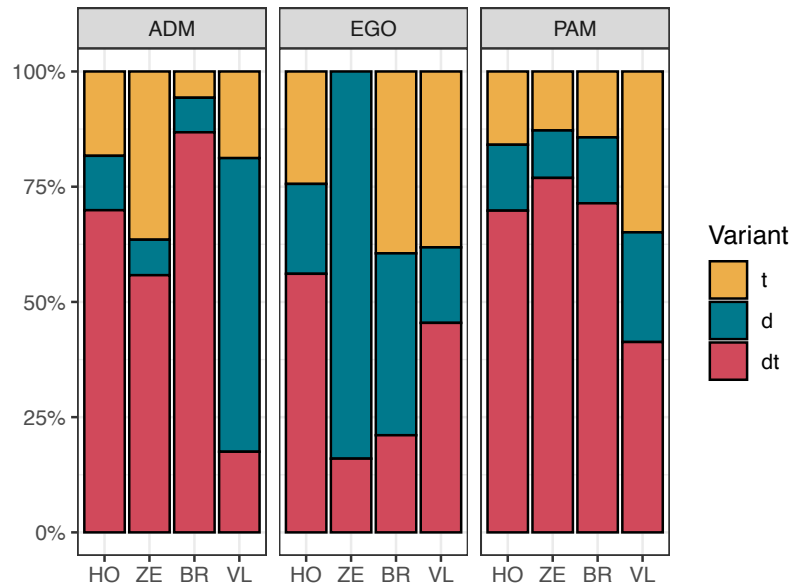
In Tabel 23 presenteren we de absolute en relatieve voorkomens van de spellingvarianten per regio. Om te beginnen zien we overeenkomstige relatieve frequenties in de regio's Holland, Zeeland en Brabant. De vergelijkbare distributie van <t>, <d> en <dt> in deze regio's wordt ook visueel duidelijk in Figuur 32. Concreet schommelt het relatieve voorkomen van <dt> tussen 60% (Zeeland) en 67,01% (Holland). Brabant neemt met 64,88% een tussenpositie in. Het is duidelijk dat de <dt>-spelling in deze drie regio's dominant is. Er is geen noemenswaardig verschil in het gebruik van <t>: deze variant neemt telkens minder dan 20% van de tokens in. Wat betreft de variant <d>, treffen we nog iets meer d-uitgangen aan in Zeeland (21,29%) dan in Brabant (17,86%) en Holland (14,21%). In Vlaanderen

tekent zich daarentegen een ander patroon af. De spelling met <t> en <d> staat duidelijk nog sterker in deze regio. Van de drie spellingvarianten komt <d> zelfs het vaakst voor: 37,88% van de werkwoorden krijgt namelijk de uitgang *-d*. Op de tweede plaats staat <dt> met 32,83%, gevolgd door <t> met 29,29%. Uit deze aantallen blijkt dus een voorkeur voor <d>, al concurreren de drie varianten nog sterk met elkaar in Vlaanderen.

Figuur 32: spelling van /t/ per regio

Distributie per regio en per genre

Figuur 33: spelling van /t/ per regio en per genre

In Figuur 33 worden de onafhankelijke variabelen regio en genre gecombineerd. We zien nogmaals dat de <dt>-spelling vaker opduikt in de administratieve teksten en de pamfletten, maar bespeuren tegelijkertijd belangrijke regionale verschillen per genre. Zo is er bij de administratieve teksten een zichtbaar verschil tussen Vlaanderen en de andere regio's. In Holland, Zeeland en Brabant wordt steeds meer dan de helft van de tokens met <dt> gespeld, terwijl <dt> in Vlaanderen met 17,5% een minderheidsvariant is. In deze regio overheerst de uitgang -d (63,7%). Hoewel <dt> in de overige regio's de meerderheid uitmaakt, zijn de percentages wel nog tamelijk uiteenlopend. Brabant spant de kroont met 86,8% <dt>-vormen. In Holland en Zeeland wordt achtereenvolgens 69,9% en 55,8% van de werkwoordsvormen met <dt> gespeld. Verder kunnen we voor de administratieve teksten opmerken dat de variant <t> nog relatief vaak voorkomt in Zeeland (36,5%), maar zelden gebruikt wordt in de Brabantse teksten (5,7%). In Holland en Vlaanderen neemt deze variant minder dan 20% van het geheel in.

Bij de egodocumenten neemt Holland het voortouw op het gebied van de <dt>-spelling: 56,1% van de tokens wordt in die regio met <dt> gespeld. In

de Hollandse egodocumenten treffen we dus minder <dt>-vormen aan dan in de administratieve teksten. Dit geldt overigens ook voor de egodocumenten uit Zeeland en Brabant. Het verschil met de administratieve teksten is in deze regio's nog groter. In de Zeeuwse egodocumenten maakt de <dt>-spelling slechts 16% van het geheel uit; in de Brabantse egodocumenten is dit 21,1%. De egodocumenten uit Vlaanderen tellen dan weer meer <dt>-vormen dan de administratieve tegenhangers. In de persoonlijke geschriften wordt 45,5% van de werkwoorden namelijk met <dt> geschreven. Toch moet deze variant in Vlaanderen nog concurreren met <t> (38,2%), en in mindere mate met <d> (16,4%). Ook in Holland en Brabant komen naast <dt> nog spellingen met <t> en <d> voor. Enkel in Zeeland worden geen <t>-vormen aangetroffen. De spelling met <d> maakt in die regio 84% van het geheel uit.

Voor het genre pamfletten zien we dat Vlaanderen – net als bij de administratieve teksten – wat achterblijft wanneer het gaat om de variant <dt>. De regio's Holland, Zeeland en Brabant etaleren een zeer overeenkomstige spelpraktijk: <dt> geniet duidelijk de voorkeur in deze gebieden. In de Hollandse pamfletten wordt net geen 70% van de werkwoordsvormen met <dt> gespeld; in Brabant bedraagt dat percentage 71,4% en in Zeeland zelfs 76,9%. De varianten <t> en <d> nemen in deze regio's elk nog een kleiner deel van de tokens in. De distributie van de spellingvarianten in de Vlaamse pamfletten is vergelijkbaar met deze in de egodocumenten. In Vlaanderen treffen we nu namelijk 41,3% <dt>-vormen aan, aangevuld met 34,9% <t>-vormen en 23,8% <d>-vormen.

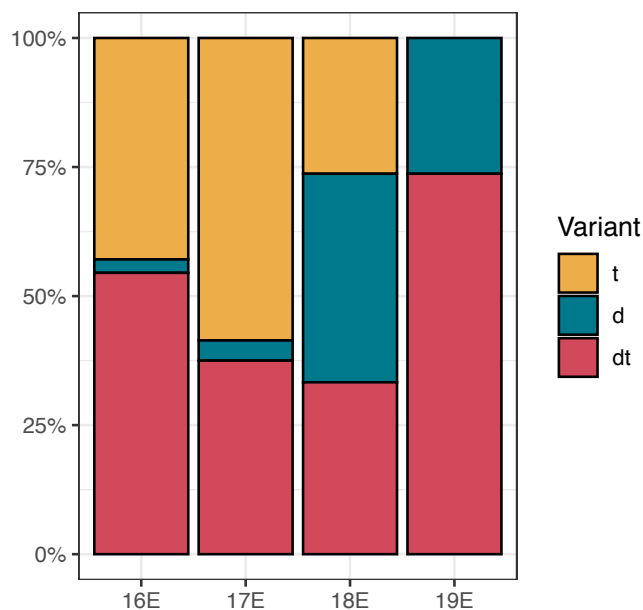
Distributie per periode

	<t>	<d>	<dt>
16de eeuw	33 (42,86%)	2 (2,60%)	42 (54,55%)
17de eeuw	75 (58,59%)	5 (3,91%)	48 (37,50%)
18de eeuw	45 (26,32%)	69 (40,35%)	57 (33,33%)
19de eeuw	0 (0,00%)	90 (26,32%)	252 (73,68%)
Totaal (n =)	153	166	399

Tabel 24: absolute en relatieve voorkomens <t>, <d> en <dt> per eeuw

In Tabel 24 kunnen we de distributie van de spellingvarianten per periode aflezen. Figuur 34 geeft deze verdeling ook grafisch weer. In de 16de en 17de eeuw merken we vooral de aanwezigheid van twee varianten, namelijk <t> en <dt>. De spelling met <d> komt in de vroegste periodes slechts sporadisch

voor (N=2 in de 16de eeuw; N=5 in de 17de eeuw). Het is opmerkelijk dat de huidige spelling met <dt> in de 16de eeuw zelfs vaker voorkomt dan de zogenaamd fonetische spelling <t> (54,55% tegenover 42,86%). In de 17de eeuw zakt het percentage van <dt> onder de 40% en domineert de spelling met <t> (58,59%). Een eeuw later zijn de <d>-vormen sterk in aantal toegenomen. Tegelijkertijd slinkt het aandeel van <t> (26,32%). Verder ligt het percentage <dt>-vormen in de 18de eeuw nog iets lager dan in de 17de eeuw. In de 19de eeuw is de variant <t> volledig verdwenen uit het taalgebruik. De <dt>-spelling is daarentegen duidelijk in opmars: bijna drie vierde van de werkwoorden wordt in de 19de eeuw met <dt> gespeld. Het overige deel van de werkwoorden (26,32%) krijgt dan nog steeds de uitgang -d.

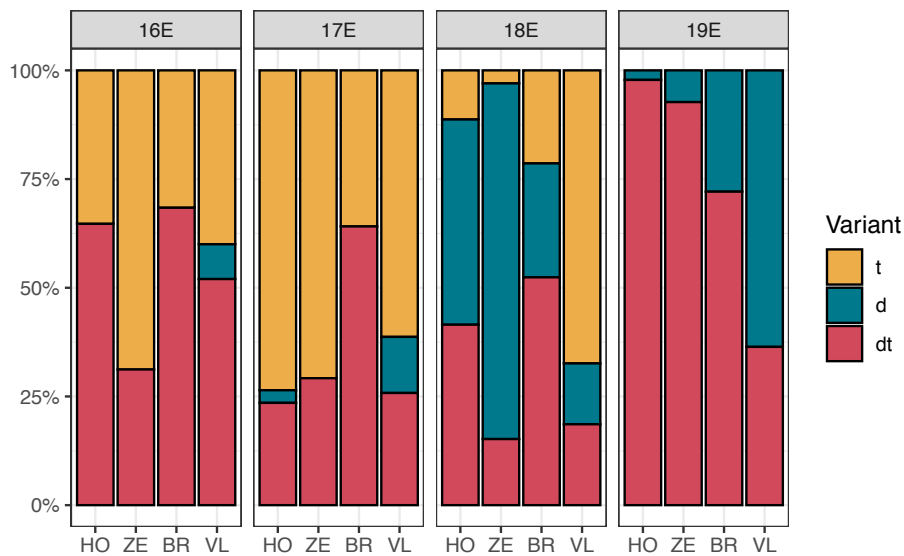

Figuur 34: spelling van /t/ per eeuw

Samengevat zien we na de 16de eeuw – wanneer <dt> en <t> met elkaar concurreren – een opeenvolging van drie spellingvarianten die elk op hun beurt dominant worden. In de 17de eeuw is de spelling met <t> dominant; in de 18de eeuw heeft <d> de leiding overgenomen en in de 19de eeuw is <dt> duidelijk de dominante variant. Anders gesteld kunnen we in de 17de eeuw spreken over supralocalisatie van <t>, in de 18de eeuw over supralocalisatie van <d> en in de 19de eeuw over supralocalisatie van <dt>.

Distributie per periode en per regio

Nu de verdeling per periode helder is, kunnen we ook de variabele regio toevoegen. De combinatie van deze variabelen wordt weergegeven met Figuur 35.

Figuur 35: spelling van /t/ per eeuw en per regio

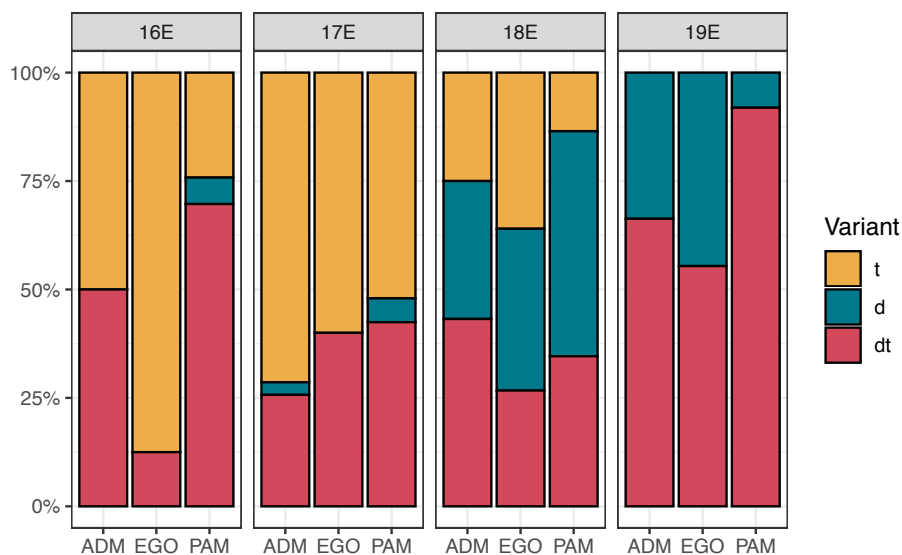
We constateren dat <dt> vanaf de 16de eeuw al in alle regio's aanwezig was. Het traject dat de variabele aflegt door de eeuwen heen, geldt trouwens voor elke regio: het aantal <dt>-vormen is al redelijk hoog in de 16de eeuw. Het percentage van <dt> daalt in de 17de eeuw, en verder in de 18de eeuw. In de 19de eeuw is er vervolgens een heropleving van de <dt>-spelling (cf. Figuur 34). De geleidelijke afname na de 16de eeuw zien we in elke regio. Enkel in Holland nemen we in de 18de eeuw een stijging waar ten opzichte van een eeuw voordien. De verbreiding van <dt> in de 19de eeuw zien we tot slot ook in alle regio's. Deze verandering gebeurt echter niet overal op dezelfde manier. In het Noorden is <dt> namelijk overduidelijk de standaardvariant geworden in het taalgebruik. In het Zuiden is in de 19de eeuw eerder sprake van een geleidelijke ontwikkeling. In Brabant is <dt> weliswaar de meerderheidsvariant (72,1%), maar neemt de spelling met <d> ook nog meer dan een kwart van de tokens in. In Vlaanderen is de variant <d> zelfs nog dominant (63,6%) en wordt slechts 36,4% van de tokens met <dt>

gespeld. Merk op dat het aandeel van <dt> in Vlaanderen kleiner is in de 19de eeuw dan in de 16de eeuw.

Verder beschouwen we het verloop van de varianten <t> en <d>. De variant <t> is in de 16de en 17de eeuw nog duidelijk aanwezig in elke regio. Tegen de 18de eeuw is deze variant echter zo goed als verdwenen in de twee Noordelijke regio's. In Brabant wordt nog 21,4% van de tokens met <t> gespeld; in Vlaanderen blijkt de spelling met <t> wel standvastiger (67,4%). In de 19de eeuw is deze variant ook in de Zuidelijke regio's volledig verdwenen. Terwijl de spelling met <t> meer naar de achtergrond verdwijnt in de 18de eeuw, komt de spelling met <d> dan net op. In Zeeland en Brabant verschijnt deze variant dan pas voor de eerste keer. In tegenstelling tot <dt> werd de spelling met <d> in de 16de en 17de eeuw slechts occasioneel gebruikt. In ons corpus kan men <d> dus beschouwen als een inkomende variant in de 18de eeuw, die in de 19de eeuw alweer (bijna) verdwenen is in de Noordelijke regio's.

Distributie per periode en per genre

Tot slot bekijken we het diachrone patroon per genre (Figuur 36).

Figuur 36: spelling van /t/ per eeuw en per genre

Uit Figuur 36 blijkt dat de <dt>-vormen in de 16de eeuw teruggaan op de pamfletten en de administratieve teksten. In de egodocumenten treffen we slechts 1 token aan dat met <dt> gespeld werd (tegenover 7 tokens met <t>). In de 17de eeuw is <t> de meerderheidsvariant in alle genres. De dominantie van <t> is dan wel het duidelijkst in de administratieve teksten (71,4%). In de 18de eeuw komt de spelling met <d> vervolgens op in elk genre. In de pamfletten krijgen de vervoegde werkwoorden het vaakst de uitgang *-d* (51,9%). Uiteindelijk is de <dt>-spelling in de 19de eeuw in alle genres dominant geworden. In de pamfletten is deze spelling met 91,9% van de tokens overduidelijk de norm geworden. De variant <d> wordt in de 19de eeuw nog het meest gebruikt door de scribenten van de egodocumenten. Wanneer het gaat om het overnemen van de op dat ogenblik dominante spellingvariant, zijn de administratieve teksten (17de eeuw) en de pamfletten (18de + 19^{de} eeuw) het meest progressief.

5 Bespreking

In deze paragraaf bespreken we de belangrijkste bevindingen uit onze analyse van de werkwoorden met een d-stam.

Eerst en vooral konden we vaststellen dat <dt> de meerderheidsvariant was in ons corpus (55,6%). Dat is op zich al een opmerkelijke vaststelling. In het 19de-eeuwse VKN-corpus was <d> namelijk de meerderheidsvariant (Vosters, 2011), net als in de 19de-eeuwse soldatenbrieven en armenbrieven (Puttaert, 2019). Bovendien kwam <dt> in ons corpus al relatief vaak voor in de 16de eeuw.

De distributie per periode toonde aan dat <t> en <dt> met elkaar concurreerden in de 16de en 17de eeuw. In de 16de eeuw domineerde <dt> over <t>; in de 17de eeuw was <t> met 58,59% de vaakst gespelde variant. De werkwoordsvormen eindigend op *-t* werden in de 18de eeuw geringer (26,32%). In de 19de eeuw waren ze zelfs volledig verdwenen uit het taalgebruik. In ons corpus zagen we dus een afname van de <t>-vormen vanaf de 18de eeuw. Dit resultaat komt volledig overeen met hypothese 1A. Het is overigens opvallend dat <t> geen enkele keer voorkwam in de 19de eeuw. Zowel Krogull (2018) als Puttaert (2019) troffen immers nog <t>-spellingen aan in de 19de eeuw.

Het patroon van <dt> is grilliger: <dt> startte als een meerderheidsvariant in de 16de eeuw, maar kwam vervolgens minder voor in de 17de en 18de eeuw. In de 19de eeuw had deze variant opnieuw – en duidelijker dan in de 16de eeuw – de bovenhand genomen. Op zich gingen we met hypothese 1B niet uit van een gestage toename. We voorspelden daarentegen dat <dt> vooral vanaf de 19de eeuw in aantal zou toenemen, op grond van de evolutie in het *Going Dutch Corpus* (Krogull, 2018). De evolutie van de variant in het HCD bevestigt dus wel hypothese 1B.

Evenmin rechtlijnig is het traject van de <d>-spelling. De variant <d> dook in het HCD namelijk amper op in de 16de en 17de eeuw. Pas in de 18de eeuw werd <d> een noemenswaardige variant in ons corpus. In die periode werd zelfs het vaakst <d> gespeld, ten koste van <dt> en <t>. Uiteindelijk maakte de <d>-spelling in de 19de eeuw nog iets meer dan een kwart van het geheel uit. Onze hypothese 1C, die stelde dat <d> en <dt> nog naast elkaar zouden bestaan in de 19de eeuw, wordt hiermee bevestigd.

De spellingvarianten volgden elkaar dus op als dominante variant: <t> in de 17de eeuw, <d> in de 18de eeuw en <dt> in de 19de eeuw.

Vervolgens kwamen genreverschillen aan het licht: de distributie van de drie spellingvarianten was vergelijkbaar in de pamfletten en de administratieve teksten. In beide genres bleek <dt> de voorkeursvariant. Met 65,84% was <dt> het meest zichtbaar in de pamfletten. In de administratieve teksten nam de variant <dt> 55,40% van het geheel in. In de egodocumenten was de voorkeur voor een bepaalde spellingvariant veel minder uitgesproken. De drie spellingvarianten waren sterk vertegenwoordigd in de persoonlijke geschriften, maar het aandeel van <dt> was toch het grootst. In de 19de eeuw – toen de <dt>-spelling dominant was – bleken de gedrukte pamfletten deze spelling ook het vaakst over te nemen. Nadien volgden de administratieve teksten, en in laatste instantie pas de egodocumenten. Deze vaststellingen stroken met hypothese 2. We stelden namelijk dat de <dt>-spelling het snelst overgenomen zou worden in de pamfletten, gevolgd door de administratieve teksten en de egodocumenten.

Op het gebied van regionale variatie constateerden we een overeenkomstige distributie in Holland, Zeeland en Brabant. In deze drie regio's bedroeg het relatieve aandeel van <dt> 60% of meer. Vlaanderen bleef als enige regio wat

achter. In deze perifere regio brak de <dt>-spelling dus later door dan in de overige regio's.

Wanneer we de data opsplitsen per periode en per regio, werd duidelijk dat we rekening moesten houden met de inkomende variant per eeuw. In de 16de eeuw was onze observatie dat <dt> al vaak voorkwam. Zeeland leek in die zin een conservatieve regio, omdat daar nog de meeste <t>-vormen aangetroffen werden. Een eeuw later noteerden we echter supralocalisatie van <t>, wat erop wijst dat Zeeland in de 16de eeuw net progressief geweest was. Holland en Vlaanderen volgden Zeeland namelijk in de 17de eeuw wat betreft de spelling met <t>. In Brabant bleef het aandeel van <t> in de 16de en 17de eeuw ongeveer constant. In de 18de eeuw kwam <d> als variant op. De spelling met <d> kwam in de 16de en 17de eeuw al enkele malen voor in Vlaanderen, en had zich in de 18de eeuw verspreid naar Holland, Zeeland en Brabant. Vlaanderen bleek op dat vlak progressief in de vroegste twee periodes. In de 18de eeuw gedroeg Vlaanderen zich echter conservatief met <t> als dominante variant. In de 19de eeuw hebben we tot slot te maken met supralocalisatie van <dt>. De spelling met <dt> brak dan definitief door in Holland en Zeeland, terwijl er eerder sprake was van een graduele verandering in het Zuiden. Brabant nam wel de leiding over Vlaanderen, wat op een centrum-periferiedynamiek in het Zuiden kan wijzen. De <dt>-spelling overheerste toen namelijk in Brabant (72,1%), maar nog lang niet in Vlaanderen (36,4%). We merkten eerder in deze bespreking al op dat <dt> minder snel overgenomen werd in Vlaanderen.

In de 19de eeuw manifesteerde zich dus een Noord-Zuidverschil. Onze derde hypothese wordt hiermee niet helemaal bevestigd, maar ook niet weerlegd. We voorspelden namelijk een Noord-Zuidverschil vanaf de 18de eeuw op grond van de evolutie in de taalnormen. Uit onze resultaten spreekt echter eerder een Noord-Zuidverschil vanaf de 19de eeuw. Aan de andere kant is dit resultaat in overeenstemming met wat Krogull (2018) eerder kon vaststellen: het taalgebruik in het Noorden schikte zich pas in de 19de eeuw naar de heersende taalnorm, namelijk <dt>.

Op grond van de bovenstaande bevindingen kunnen we besluiten dat we van de 16de tot de 18de eeuw bezwaarlijk kunnen spreken over monocentriciteit, pluricentriciteit of pluriarealiteit. In de 17de, 18de en 19de eeuw hebben we telkens te maken met supralocalisatie van één bepaalde spellingvariant,

zonder dat daarbij een duidelijk centrum aan te wijzen is. Monocentriciteit is dus uitgesloten. Daarnaast kunnen we argumenten aanvoeren tegen pluriarealiteit. Ten eerste was <d> de dominante variant in Zeeland in de 18de eeuw, terwijl <t> die rol vervulde in Vlaanderen. Ten tweede was de <dt>-spelling de norm geworden in Zeeland in de 19de eeuw, terwijl <d> nog de meerderheidsvariant was in Vlaanderen. In de 19de eeuw is het bekende pluricentrische perspectief wel van toepassing: we nemen dan namelijk een Noord-Zuidverschil waar. Tot slot was er voor deze spellingvariabele enkel sprake van een centrum-periferiedynamiek in het Zuiden, en wel in de 19de eeuw.

